

Зоран Милошевић*

*Институт за политичке студије
Београд, Србија*

АЛЕКСАНДАР СТАМБОЛИЈСКИ И ЊЕГОВА ПОЛИТИКА ПРЕМА СРБИМА И ЈУГОСЛАВИЈИ

Сажетак

Александар Стамболијски је у научном и публицистичком смислу занемарена личност, иако је према сведочењима његових савременика, волео Србе, а истовремено је волео и Бугаре. Такође је схватао и бугарску трагедију која их је због злочинства краља Фердинанда направила оруђем Немаца... Запажајући њихове врлине, у његовом срцу рађа се велики сан о братству које би спасио народе словенског југа и повело их великом заједничком идеалу.

Међутим, ентузијазам који је подстицао Стамболијски у Бугарској није одговарао Западу. Њихово незадовољство политиком Стамболијског пројавила је „Внутрешна македонска револуционарна организација” (коју су контролисали Британци) пославиши бугарском премијеру „заплашително писмо”, заправо смртну пресуду, као и великом броју његових присталица и следбеника. Осуда се и реализовала 1923. године, после потписивања Нишког споразума. Стамболијски је убијен на најсвирепији начин, а његова партија уништена.

Овај чланак има за циљ да подсети научну јавност на лик и дело Стамболијског, после чијег убиства

* Научни саветник, доктор социолошких наука. e-mail: zoran.milosevic@yandex.ru

је замрла било каква расправа о интеграцији српског и бугарског народа, чиме се отворио погубни пут евроатлантских интеграција, које су довеле оба народа на ивицу egzистенције.

Кључне речи: *Александар Стамболијски, Бугарска, политика, ВМРО, Србија, Југославија, Нишки споразум.*

Александар Стамболијски, истакнути бугарски политичар, био је идеолог и вођа највеће политичке партије Бугарске – Бугарског земљорадничког народног савеза (БЗНС). Он није био само револуционарни демократа, већ и политички реформатор, државник, који је у великој мери утицао на формирање постављајући темеље модерне бугарске државности. Међутим, **његова политичка правна доктрина никада није постала предмет озбиљне пажње, детаљног историјско-политиколошког истраживања.** Стамболијски је, поред осталог, био посланик, писац-новинар, министар јавних зграда, путева и комуналног уређења, министар унутрашњих послова и рата. Такође, био је и премијер Бугарске од 1919-1923. године. Све ово није било довољно да се истраживачи заинтересују за њега, па ни окрутна смрт и погром његових присталица, такође, нису били мотив за истраживање живота и дела Стамболијског.

У социјалистичкој Бугарској службена наука му је **замерала недоследност и недостатак револуционарног духа.** Сматрала је да је Стамболијски **заробљеник малограђанских илузија.** У модерној Бугарској за њих је, пре свега, социјалиста и утописта, **несрећник** и не баш ефикасан политичар, **рушилац исконских вредности и темеља државног устројства,** који није видео, због своје класне страсти, идеологију истинског бугарског обрасца државности, коју оличавају општеприхваћене либералне вредности. До сада, чак ни у бугарској политиколошкој и историјској науци још увек нема свеобухватног проучавања политичких ставова Стамболијског и њихово спровођење у периоду када је БЗНС био на власти 1919-1923.¹

¹ Катаев Николай Анатольевич, *Политика, власт и право в воззрениях александра стамболийского*, Докторска дисертација, Саратов 2004, стр. 3.

ФОТО: Александар Стамболијски. *Извор: Викимедија*

У брошури посвећеној Александру Стамболијском (буг. Александър Стоименов Стамболийски)² адвоката Јордана Табакова, на пример, расправља се о питању да ли је Стамболијски био **демагог** или нешто друго, а то питање је важно, јер се у Бугарској наметнуо стереотип да се радило само о политичком демагогу који се дрзнуо да своје најпримитивније потребе и похлепу реализује преко сељачких маса.³ Нажалост, констатује Табаков, тако не оцењују само прости, него интелектуалци који имају умне способности и даровитост. Аутор потом констатује да објективна критика не може да потврди тезу да је Стамболијски био демагог, али намеће став, што је још горе, да је **био интелектуално ограничен**.⁴

Неслагање са политиком Стамболијског у Бугарској, пре свега због „македонског питања” и односа према Србима, не завршава се горепоменутом брошуром. Уздицање политике ВМРО-а и критика Сељачке партије Стамболијског је нешто што је присутно, али та критика је веома злонамерна и у функцији даљег удаљавања Бугара и Срба.⁵

Сасвим другачија истина се пласира на корицама фото-албума посвећеном Александру Стамболијском, али и другим монографијама

² Јорданџ Табаковџ, *Александџр Стамболийски*, без места и године издавања.

³ Исто, стр. 3.

⁴ Исто, стр. 7.

⁵ БЗНС, *Александџр Стамболийски и ВМРО*, Непознатата война, Цочо Б. Билярски, „Анико”, Спфия, 2009.

и чланцима, о којима ће касније бити више речи. Поговор за фото-албум написао је Драгомир Шопов, а дао му је наслов „**Заслужни син Бугарске**”. Предговор почиње цитатима енглеског новинара и пријатеља Бугара, Џејмса Баучера: „Стамболијски је весник нове ере у својој држави”, „реформатор”, „мера за верност идеји републиканизма”, „велики син наше Отаџбине”, „борац за демократију”, „борац за интересе пољопривредника”...⁶

Видимо, дакле, да постоје велике недоумице око оцена живота и рада Стамболијског, као и око његовог дела, не само у бугарској јавности.

Стамболијски је рођен 1. марта 1879. године у Славовици (Пазарџичка област). Образовао се у земљорадничкој школи у Садовском (1893-95) и завршава и Школу вина у Плевену (1895-97). У Плевену је био ученик оснивача Бугарског земљорадничког савеза (БЗС) **Јанка Забунова**. У наредним годинама студира филозофију у Халеу и агрономију у Минхену, али је прекинуо студије због туберкулозе.

После повратку у Бугарску бави се политиком. Постаје фактички лидер БЗНС-а и под његовим утицајем Савез се преображава од Удружења земљорадника и социјалиста у политичку партију. **Стамболијски се противио променама Устава 1911. године и учествовању Бугарске у Првом светском рату, због чега је 1915. одстрањен из парламента и осуђен на доживотну робију.**

Током Војничког устанка септембра 1918. године пуштен је и послат, заједно с другим политичарима, да преговара са учесницима Устанка ради мирног решавања сукоба. Под утицајем његовог колеге Рајка Даскалова, решава да води устанак. Након његовог неуспеха, крије се, али је децембра 1918. амнестиран заједно с већином учесника.

Јануара 1919. године. Стамболијски се у укључује у коалициону владу Теодора Теодорова. **Учествује у преговорима за закључивање мировног договора на Париској конференцији.** Након што је Теодор одбио да прихвати наметнуте услове, он је, немајући другог избора, на челу владе 27. новембра 1919. године потписао **Нејски споразум**, по којем се Бугарска одрекла дела Македоније у корист Краљевине СХС, јужне Добруце у корист Румуније и западне Тракије у корист Грчке. Потписавши тај Споразум, према сведочењима тадашњих новинара, сломио је пенкало, а према

⁶ *Александър Стамболийски 1879 – 1923*, Албум, Аскони-издат, Софија, 2013 г.

речима бугарског академика Георгија Маркова, директора Института за историју Бугарске академије наука (БАН), Стамболијски је бацио пенкалу на страну и рекао: „Лепа успомена, не треба ми, задржите је”, показавши на тај начин своје нерасположење. Након парламентарних избора 21. маја 1920. године влада је састављена само од представника БЗНС-а.⁷

Стамболијски потписује Нејски споразум. *ФОТО: Викимедија*

Влада Александра Стамболијског покушавала је у наредном периоду да изведе земљу из међународне изолације после Првог светског рата, кроз активно учешће у Друштву народа и успостављањем пријатељских односа са Југославијом. Оваквом политиком дошла је у сукоб с владиним организацијама македонских Бугара, које су Стамболијског оптужиле за националну издају.⁸

⁷ Између осталог, прописано је и да Бугарска плати **репарације од 2,25 милијарди златних франака, односно 445 милиона долара**. Касније је опрштено око три четвртине ове обавезе. Требало је да суседним земљама Бугарска преда и нешто стоке, на име отете стоке током рата. Бугарска је била обавезана и да врати архиве, уметничке и сличне предмете које је њена администрација отела у другим земљама.

⁸ Стамболијског је ВМРО прогласио издајником и осудио на смрт због Нишког споразума (буг. *Нишка спогодба*), потписаног 23. марта 1923. године у Нишу између Краљевине СХС и Краљевине Бугарске о уређењу међудржавних питања везаних за граничне проблеме, који је састављан и разматран на Нишкој конференцији од 1. до 17. марта 1923.

Године 1922. одржан је и референдум о суђењу кривцима за националне катастрофе. Тада су присталице БЗНС-а и Бугарске комунистичке партије (БКП) са огромном већином одобрили осуђивање дела политичке и војне елите Бугарске за време ратова из 1913-1918. године. Нешто касније је дошло до репресија како против БКП-а, тако и против опозиције, представника крупног капитала. Основни инструмент тих репресија била је верна БЗНС-у и Стамболијском тзв. **Наранџаста гарда** – одреди сељака са лаким наоружањем.

Политички противници Александра Стамболијског били су ужаснути таквим режимом и оптужили су га да се понаша као тиранин. Након што је потписао Нишки споразум с Краљевином СХС⁹, чиме се обавезао да ће сузбијати активности ВМРО-а, ситуација је била напета и 9. јуна 1923. против владе Стамболијског је изведен војни преврат, чији је организатор био Војни савез, уз подршку буржоаских партија и цара. Наранџаста гарда је била разоружана. За време пуча Стамболијски је био у свом родном селу и није могао да реагује адекватно. Лидер земљорадника је био ухапшен и убијен 14. јуна на свиреп начин, тако што су му одстранили руку којом је потписао Нишки споразум. Током преврата, посланство Краљевине Бугарске у Београду је радило код министра иностраних дела Момчила Нинчића и других истакнутих српских политичара против војне интервенције Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у корист Александра Стамболијског, јер су чиновници били уверени да бугарски сељаци из патриотских разлога никада не би прихватили повратак БЗНС на власт уз подршку оружане силе стране државе.

Споразумом је Краљевини СХС омогућено да гони македонске сепаратисте на бугарској територији, с обзиром на то да премијер Бугарске Александар Стамболијски није могао да се ослани на бугарску војску. Споразум је подразумевао заједничко патролирање на граници како би се погранична подручја довела у ред.

⁹ **Нишки споразум** (буг. *Нишка спогодба*) потписан је 23. марта 1923. године у Нишу између Краљевине СХС и Краљевине Бугарске. Споразумом је Бугарска прихватила суверенитет Краљевине СХС над „Старом Србијом”. Због овог споразума у Бугарској је изведен пуч.

¹⁰ Потписивање споразума је Стамболијском створило проблеме. Овакав споразум је највише сметао ВМРО-у, који више није могао да упада на територију СХС са бугарске стране.

Споразум је један од разлога пуча изведеног 9. јуна 1923. године. Тада су Енглези између осталог и преко ВМРО-а убили премијера Александра Стамболијског исте године на његовом имању, при чему су га пре ликвидације мучили и одсекли му шаку којом је потписан нишки споразум. Такође против политике Стамболијског била је и Италија. Другим речима, сарадњу Бугарске и Југославије покушала је да поквари и Италија. Стамболијски није пристао на савез са Италијом против Југославије, па се Италија окренула подршци деловању ВМРО. *Види:* Лефтен Ставријанос, *Балкан после 1453*, Београд 2005, стр. 621.

У својој политичкој делатности борио се против бугарског учешћа на страни Немачке у Првом светском рату, због чега је ухапшен и затворен. **Подржавао је идеју Балканске федерације и није се изјашњавао као Бугарин, већ као Југословен.** „Што се тиче балканских суседа, Стамболијски је желео да најпре успостави пријатељске односе са свима. После тога је предвиђао да се, уколико буде било могуће, оснује јужнословенска федерација у коју би ушле Југославија и Бугарска, или чак и федерација свих балканских држава.”¹⁰

Споменик Стамболијском у Славовици. ФОТО: Викимедија

¹⁰ Лефтен Ставријанос, *Балкан после 1453*, Београд, 2005, стр. 619.

Једна од првих књига на српском језику јесте књига Руса Владимира Лебедева, *У земљи ружа и крви*, са предговором Косте Тодорова, коју је издао „Руски архив” у Београду 1934. године. Ауторова посвета брзо привлачи пажњу да се књига прочита. „Светлој успомени Александра Стамболијског, његових верних субораца и десетинама хиљада бугарских сељака, радника и интеллигената, побијених због њихове тежње Миру, Раду и Правичности, посвећује писац ове набацане редове”.¹¹ Истовремено, писац предговора Коста Тодоров у предговору поменутој књизи даје важно упозорење: „За упознавање југословенског читаоца са бугарским народом – ова је књига један од најдрагоценијих прилога”.¹² Из овог разлога и ми ћемо је користити као релевантан извор чињеница о Стамболијском.

„ЗАПЛАШИТЕЛНО ПИСМО”

Коста Тодоров, дакле, у свом предговору поменутој књизи Лебедева говори прво о аутору, а потом о трагичним догађајима у Бугарској који су довели до нацистичког преврата 9. јуна 1923. године. Сам Стамболијски је, према Тодорову, **волео Србе**: „Заволео је Србе чији је хероизам видео и чија га је вера и морална отпорност дирнула. Оценио је и заволео истовремено и Бугаре, схватио је њихову трагедију која их је због злочинства краља Фердинанда направила оруђем Кајзера... Уочио је њихове војничке врлине и још тада у његовом срцу рађа се велики сан о братству које би спасло народе словенског југа и повело их великом заједничком идеалу”.¹³

Међутим, ентузијазам који је подстицао Стамболијски у Бугарској није одговарао Западу. Њихово незадовољство политиком Стамболијског пројавила је „Внутрешна македонска револуционарна организација” (коју су контролисали Британци) пославши бугарском премијеру „заплашительно писмо”, заправо смртну пресуду, а и великом броју његових присталица и следбеника.¹⁴

Према сведочењу Лебедева Стамболијски је јавно говорио да је политика Земљорадничког савеза заправо „**борба против**

¹¹ Владимир Лебедев, *У земљи ружа и крви* са предговором Косте Тодорова, „Руски архив”, Београд, 1934.

¹² Коста Тодоров, Неколико речи о Владимиру Лебедеву, предговори књизи Владимира Лебедева, *У земљи ружа и крви*, стр. VII

¹³ Коста Тодоров, Неколико речи о Владимиру Лебедеву, предговори књизи Владимира Лебедева, *У земљи ружа и крви*, стр. V

¹⁴ Владимир Лебедев, *У земљи ружа и крви*, стр. 1.

кобуршке политике и јако је нагласио зло које су донели Кобурзи и трајну борбу земљорадничке владе против тога зла¹⁵.

Тако Стамболијски објављује **програм о политичком животу народа** – програм по коме власт у будућности мора бити подељена између сељака, радника, занатлија и нове либералне буржоазије, која би се морала одрећи старих вођа и навика, и из партијских група постати партија уједињења заједничким програмом и продуктивним одушевљењем.¹⁶

„Те партије, – говори он уз покличе и плескање, – те партије ће бити чисто народне, бугарске, оне неће служити туђим интересима, неће слушати савете Москве, Париза, Лондона и Берлина, и имаће свој властити народни, бугарски програм”.¹⁷

Стамболијски је, такође, нагласио и следеће: „Капитализам, капиталистички поредак ми не подупиремо, нити ћемо га подупирати. **Само у задругарству је пут к напретку, само у задругарству је препород Бугарске**”.¹⁸

С обзиром на то да је партија Стамболијског заиста много учинила за свеколики просперитет Бугара, то се одразило и на њену популарности и успех на изборима. О томе он каже: „Није чудо, што је шест стотина хиљада људи гласало за земљорадничку владу. Чудно је, напротив, што се нашло око четири стотине хиљада људи, који су гласали за друге партије”.¹⁹ После тога, Стамболијски набраја све непријатеље које је Земљораднички савез победио током трогодишње борбе: режим и старе партије, комунисте (који замало нису извршили преврат пре три године), ратну лигу, резервне официре, буржоаски блок, ратне профитере, власнике палата, крупни банкарски капитал, спекуланте, професоре-штрајкаче, разбојнике

¹⁵ Исто, стр. 11. Бугарима је после ослобађања од турског ропства Запад наметнуо Немца за краља из династије Кобурга (Sachsen-Coburg). Бугарска династија се компромитовала поразима у два рата у кратком периоду, Другом балканском рату (1913) и Првом светском рату (1915–1918). Краљ Фердинанд је абдицирао у корист сина Бориса, а негодовање јавности је било толико да би свргнута била и династија да савезници нису били против републиканизма на Балкану. На власт је дошла странка земљорадника (Бугарски земљораднички народни савез), која се одлучно супротстављала краљевој политици током ратова. Друга најпопуларнија на првим послератним изборима била је Комунистичка партија Бугарске. Њима су земљорадници допустили да слободно делују, као и остале странке. Види: Бугарска у међуратном периоду, <https://istorijskacitanka.wordpress.com/2023/03/28/bugarska-1918-1939/> (приступљено 12.12.2023.)

¹⁶ Владимир Лебедев, *У земљи ружа и крви*, стр. 1

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто, стр. 12.

¹⁹ Исто.

који су се после рата умножили и на крају најстрашнијег непријатеља – Репарациону комисију.²⁰

Пошто су освојили већину за формирање владе, Стамболијски истиче да ће успоставити поредак и мир, али и започети борбу против нелегалних „македонствујушћих”.²¹ „Чим се сазнало за резултат избора, тј. за нашу велику победу, ми смо добили од нелегалних македонских организација писма, у којима нам прете смрћу, ако се не потчинимо њиховим захтевима. И када сам се 4. марта вратио из Београда и Букурешта, Македонци су у министарску лажу у Народном позоришту бацили бомбу с намером да убију мене и половину министарског савета.

Македонци раде свим силама да врате на власт буржоаски блок, како би заједно с њим наставили своју разорну делатност”.²²

„И сад, када смо онако сјајно победили на изборима, кад смо коначно уредили репарационо питање у корист Бугарске, ови подли непријатељи прете нам смрћу. Зашто? Пет година они на речима објављују да тобож воде борбу за слободу Македоније, а својим делима показују, да се боре против Бугарске. Нека кажу: је ли који грчки или српски министар добио писмо у којем му се прети? ‘Революционари’ убијају Бугаре, убијају бугарске ministre. Убили су нашег милог друга Димитрова, желе да убију Стамболијског, Рајка Даскалова и верне савезне посленике... Зашто? *Намера је јасна – да се обори земљорадничка влада*”.²³

По питању интеграција, речено савременим језиком, Стамболијски је предлагао уједињење са Словенима. „Удружени земљорадници, не бојте се тога (Македонаца – З.М.), што изгинуће ваши другови. Прескочите њихове лешеве, али победите! Удружите се! Служите Бугарској! Држите високо своју заставу народовлашћа, напретка и просвећености! Држите високо заставу рада! Све више дижите заставу зближења са Словенима и свим другим народима.”²⁴

Када су у питању „Македонци” и њихове претње убиством, Стамболијски је исправно схватао њихову мисију. „Македонци? Зар су се само Македонци дали за мноштво у потери... **Македонци су**

²⁰ Исто, стр. 13.

²¹ Исто.

²² Исто.

²³ Исто, стр. 13 – 14.

²⁴ Исто, стр. 15. Лебедев на истом месту сведочи: „Ја гледам своје аустријске колеге. Они раширеним очима посматрају ову шарену, у очима Европљана ‘примитивну’ словенско-бугарску гомилу и не могу да се приберу од чуђења”.

само оруђе. Црни блок је решио да ме убије, а наше реакционарне партије, чак и у својој унутрашњој борби, често су искоришћавале Македонце једна против друге, ради политичких убистава. Ја сам спреман на све. Убиће мене, доћи ће замена. Рајко Даскалов са друговима ће ме заменити.”²⁵ Нажалост, Стамболијски овде није био у праву. Не само да су њега ликвидирали (на најсуровији могући начин) него су побили и већину чланова његове партије. Само је мали број потражио спас у Србији, где су неки од њих и оставили записе о том времену.

Партија Стамболијског је после јачања својих структура и масовног прилива присталица испољила непријатељство према династији, а у парламенту је почела борба против цара, као и против дворских партија и официрских „величина”.²⁶

Стамболијски је критикујући цара и династију, упоредо са побољшањем економског стања Бугарске започео дуго очекивано зближавање с Југославијом. Сматрао је да је „с Југославијом неизбежно уједињење”.²⁷ На другом месту имамо следећи став: „Тежимо савезу с Југославијом – отуда мржња Македонаца према нама”.²⁸ Образлажући овакав политички став, Стамболијски каже: „Али опасна је судбина малих држава. Тесне су им границе, уски хоризонти, скучени размаси. Њима је лакше, но великим државама, да падну у просташтво. Нарочито овде на Балкану, особито Бугарској, која је стиснута са свих страна, која још није утрла чврсте путеве ка култури”.²⁹

„Буржоаска опозиција је почела деловати са свих страна, преко репарационе комисије, преко цара. Не успевши на тај начин, почела је звати на активну борбу, на обарање, почела је проповедањем бугарског фашизма, стварање завера, подстрекавањем устанака, које су Македонци дизали у Ћустендилу и Петричу.”³⁰

Онда се догодио „устанак” у Софији док је Стамболијски био у свом селу Славовици. Овде се показала и велика грешка земљорадничке владе, јер није била неповерљива према активним официрима. Веровала је у *беспартијност* активних официра, али...

²⁵ Исто, стр. 32.

²⁶ Исто, стр. 33.

²⁷ Исто, стр. 34.

²⁸ Исто, стр. 52.

²⁹ Исто, стр. 56.

³⁰ Исто, стр. 62.

Земљорадничка влада је веровала да је имала сувише велике задатке за државу да би официри били против ње.³¹

Међутим, официри су издали. У Софији су похапсили све припаднике партије Стамболијског, укључујући министре и посланике, а затим је почео и лов на премијера који није био у Софији.

„Устанак” је завршен убиством Стамболијског и уништењем Земљорадничког савеза. Лебедев је о том догађају оставио следећи запис: Његова глава је показана... (коме треба – З. М.) Шта то значи? Је ли то страшни средњи век? Или безумна татарска времена, када су главе побеђених доношене кнежевима победницима?

Убијен је геније. Над земљом се наднело варварство.³²

Према мишљењу историчара: „Деветојунски пуч 1923. године променио је бугарску спољну политику. Бугарски суседи Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и – Грчка били су узнемирени и спремали су се да интервенишу, што су **спречиле Енглеска и Француска**. Ипак, у октобру 1925. грчка војска је привремено заузела Петрички рејон. Ангажовање ВМРО и пуч били су сметња бугарско-југословенским односима, па је чак 1929. дошло до затварања заједничке границе, али је она поново отворена 1930, после потписивања Пиротског споразума. ВМРО је наставила да прави како унутрашње, тако и спољнополитичке проблеме бугарским владама.”³³

О ПОЛИТИЧКИМ СТАВОВИМА АЛЕКСАНДРА СТАМБОЛИЈСКОГ

Политички ставови А. Стамболијског представљају различите погледе на друштвено-политичке и правне појаве и процесе, бугарску верзију сељачке идеологије краја 19. века почетком 20. века, али и визију јужнословенских интеграција. Ова идеологија

³¹ Исто, стр. 83.

³² Исто, стр. 152-153.

³³ *Историја Бугарске*, Београд, 2018, стр. 318; „ВМРО је био утврђен у југозападном крају земље, на граници са Грчком и Југославијом. Македонци, који су чинили преко једне десетине становништва Софије, омогућивали су екстремистима стални приступ у престоницу. Делујући као истинска мафија, они су захтевали синекуре, изнуђивали новац и терорисали чиновнике.

Такође су се и међусобно убијали, јер иако су сви сада били окупљени под кишобраном ВМРО-а, још су увек биле живе поделе између федералиста, који су и даље били наклоњени одвојеној Македонији у Балканској федерацији, и централиста, који су желели да читаву Македонија буде припојена Бугарској. Њихове неконтролисани активности угрожавале су бугарске односе са суседима.” Стеван Павловић, *Историја Балкана*, Београд, 2001, стр. 359.

одражавала је више од локалног модела друштвеног развоја, оличеног у отпору либерализму и западном империјализму, те жељи да се ово супротстављање одвија у сарадњи са Краљевином Југославијом. Специфичности друштвено-економског система Бугарске, њени политички услови, менталитет бугарског сељаштва се одразило на програмске одредбе БЗНС, тј. у први план је избило **задругарство**, посебан облик привредне активности типичан за Бугаре и Србе тог времена. Иако у науци задругарство покушавају да тумаче у оквирима идеја западноевропских и руских социјалиста, то је потпуно погрешан приступ.³⁴ Погрешан, јер је задругарство код Јужних Словена старије од социјализма као идеологије, а уз то борба против бугарског монархизма била је изазвана увидом да немачка династија на бугарском престолу инструментализује Бугаре у борби против Срба. Другим речима, постоји прилично неразумеваше политике Александра Стамболијског.

Друштвено-историјски корени формирања теоријске доктрине А. Стамболијског и формирање самосталне сељачке странке у Бугарској – Бугарски земљораднички народни савез (БЗНС) – претходио је дуг пут капитализације народне привреде, током којег је сељаштво било изложено двоструком угњетавању и од стране државе и од власника капитала, при чему је банкротирао и осиромашао, а да није добио никакву државну подршку, нити заштиту сопствених интереса од традиционалних капиталистичких странака.

Стамболијски је, анализирајући ове процесе, дошао до закључка да интересе сељака не могу штитити капиталистичке странке које су своје програме претворили „у бирачке замке”. Стога, краљевству је, по његовом мишљењу, била потребна сопствена партија, наоружана напредном теоријом.³⁵

БЗНС је формирана, прво, као професионална и образовна организација, али се убрзо активно укључила у политички живот земље и формално реорганизована у сеоску политичку партију, која убрзо постаје једна од водећих, а за председника изабран је Александар Стамболијски, по образовању агроном. БЗНС је издавао лист „Земледелско знаме”, преко кога су представљали и пропагирали нови поглед на улогу сељаштва у историји и политици Бугарске. БЗНС се залагала за заштиту економских и политичких интереса становника села и за радикалне демократске трансформације

³⁴ Владимир Лебедев, *У земљи ружа и крви*, стр. 152-153.

³⁵ Исто, стр. 18.

у друштву. Тако се Стамболијски нашао и у улози теоретичара и идеолога партије.

Политичка доктрина лидера БЗНС заснивала се на основним постулатима **задругарства** које се развило у специфичним друштвеним и економским приликама Бугарске и Југоисточне Европе. Идеологија задругарства стекла је углед некапиталистичког, „посебног” сељачког пута развоја друштва, уз очување приватне својине, као основе друштвеног и економског развоја (**задружна држава**), што највише одговара држави са претежном аграрном привредом.

У програмским документима БЗНС и радовима Стамболијског образложена је улога сељаштва у производњи и чувању материјалног богатства и (по овом основу) његово право и на политичко вођство у друштву. Међутим, на успостављање сељачке власти гледало се као на релативно далеку перспективу.

„Пољопривредници” су сву своју снагу и енергију посветили политичкој борби,

будући да су били опозиција капиталистичко-монархистичкој власти. БЗНС је придавао значај политичкој свести сељачких маса, ширењу партијских одбора, неутрализацији утицаја владајућих партија. На политичким изборима 1908. године за посланика Народне скупштине је изабран Александар Стамболијски, чиме се званично и „рађа” као професионални политичар и главни идеолог БЗНС-а.

Као посланик, Стамболијски је бранио мале земљишне поседе, тј. интересе власника мањих и средњих парцела земље, затим идеју демократије и законитости. Залагао се, такође, за националну и верску трпељивост, а активно се борио и против ратнохушкачких политичара и појединаца. Пут се показао трновит, али успешан. Наиме, после Првог светског рата у Бугарској се створило револуционарно расположење, што је омогућило да на власт дође БЗНС на челу са Стамболијским.

На међународној конференцији у Софији посвећеној 100-годишњици од рођења А. Стамболијског, проблем његових погледа био је предмет посебне расправе. Општи закључак формулисан од К. Андрејева гласио је: политички погледи А. Стамболијског су узајамни утицај три идеолошка покрета – социјалдарвинизма, неокантизма и марксизма. Међутим, сам Стамболијски је тврдио да је његов поглед на свет не садржи никакве позајмице. Држао се својих ставова заснованих на традицији задругарства.

С обзиром на то да је бугарски монарх био **Немац**, који је обновљену државу повео антисловенским правцем, интересантан је однос бугарских сељака према монархији.

Бугарски „Трновски устав” је дао широка овлашћења монарху што је било у супротности са парламентаризмом. Један од главних трендова у политичком развоју Бугарске пре „земљорадничке” владавине било је јачање извршне власти, што је било праћено и ограничењем овлашћења парламента, а повећањем улоге и значаја монарха у политици земље. Истовремено, представници БЗНС-а веровали су да је монархија неспојива и са бугарском политичком традицијом и политичком психологијом маса, као и са доминантним актуелним трендовима развоја државе у савременом свету. Већ у првој деценији постојања јавља се и као неумољиви противник уставне монархије, режима „личне власти” цара Фердинанда. Никада између бугарског народа и титуларног шефа државе, писао је Стамболијски 1910, јединства није било, а није могуће ни остварити га. Тријумф демократије неумитно захтева елиминацију последњих остатака монархизма.³⁶

ЗАКЉУЧАК

Интереси западних држава посебно су се негативно одразили на српско-бугарске односе. Од ослобађања Срба и Бугара западне земље, а пре свега Велика Британија, Немачка и Италија, настојале су да се на Балкану не појаве стабилне и перспективне државе. У том смислу су „додељивале” новонасталим државама углавном српске територије како би посејали неповерење и самим тим и нове сукобе. Осим тога, све новостворене државе, осим Србије, добиле су династије из реда немачког народа. Те ненародне и формално православне династије настојале су да политику својих држава воде у интересу Запада. Тако нешто је задесило и Бугарску, која је у Другом балканском и Првом светском рату изабрала погрешну страну и своје војнике упутила да ратују против не само истоверника, него и против словенске браће.

Такође, почео је да се у Србији формира наратив бугарских злочина, тј. када се год спомене Бугарска – део српских научника по аутоматизму започне да говори о бугарским злочинима. Другачији приступ је реткост.

³⁶ Исто, стр. 29.

Међутим, у средњем веку, а за живота Светог Саве, српски и бугарски дворови умели су да воде довољно разумну политику и оставе позитивно сећање у оба народа.

Управо је, после Првог светског рата, Александар Стамболијски почео да води бугарску политику у духу средњег века, при чему је тежио интеграцији са Краљевином СХС, односно Србијом. Нажалост, потписници Нишког споразума су завршили трагично. Стамболијски је мучен и искасапљен, а његову главу су у кутији за торте послали бугарском цару. Престолонаследник Александар Карађорђевић је убијен у атентату у Француској, при чему су наручиоци убистава били исти (као и извршиоци). ВМРО и усташе су подржавале исте државе (Велика Британија, Италија и Немачка).

Свеколика неправда (морална, политичка, историјска) према Стамболијском чека да се исправи, а да Бугари и Срби добију личност која би има потенцијал да буде свеколики узор за међусобну сарадњу, па и интеграције. С тога личност и дело Стамболијског треба и даље истраживати и указивати на то како је обновио поверење и сарадњу Бугара и Срба.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Александър Стамболийски 1879 – 1923*, Албум, Аскони-издат, Софија, 2013 г.
2. *БЗНС, Александър Стамболийски и ВМРО*, Непознатата война, Цочо Б. Билярски, „Анико”, Софија, 2009
3. Бугарска у међуратном периоду, <https://istorijskacitanka.wordpress.com/2023/03/28/bugarska-1918-1939/> (приступљено 12. 12. 2023.)
4. *Историја Бугарске*, Београд, 2018.
5. Катаев Николай Анатолъевич, *Политика, власт и право в воззрениях Александра Стамболийского*, Докторска дисертација, Саратов 2004.
6. Ставријанос, Лефтен: *Балкан после 1453*, Слио, Београд, 2005.
7. Табаковъ, Йорданъ: *Александъръ Стамболийски*, (без места и године издавања)
8. Стеван Павловић, *Историја Балкана*, Слио, Београд, 2001.
9. *Александър Стамболийски снимки изъединъ животъ*, Издава Асенъ Стамболийски Софија, 1934 год.

Zoran Milošević

Institute for Political Studies
Belgrade

**ALEKSANDAR STAMBOLIYSKI AND HIS POLICY
TOWARDS THE SERBS AND YUGOSLAVIA**

***Summary:** Aleksandar Stamboliyski is a neglected personality in the scientific and journalistic sense; although according to the testimonies of his contemporaries, he loved Serbs, and at the same time he loved Bulgarians. He also understood their tragedy which, due to the crime of King Ferdinand, made them a tool of the Germans... Noticing their virtues, a great dream of brotherhood was born in his heart that would save the peoples of the Slavic south and lead them to a great common ideal.*

However, the enthusiasm encouraged by Stamboliyski in Bulgaria did not sit well with the West. Their dissatisfaction with Stamboliyski's policy was expressed by the „Internal Macedonian Revolutionary Organization” (which was controlled by the British) by sending an „intimidating letter” to the Bulgarian prime minister. Actually, it was a death sentence, as well as to a large number of his supporters and followers. The sentence was implemented in 1923, after the signing of the Niš Agreement. Stamboliyski was killed in the most brutal way, and his party was destroyed.

This article aims to remind the scientific public of the character and work of Stamboliyski, after whose murder any discussion about the integration of the Serbian and Bulgarian people died. It opened the disastrous path of Euro-Atlantic integration, which brought both peoples to the brink of existence.

Keywords: Aleksandar Stamboliyski, Bulgaria, politics, IMRO, Serbia, Yugoslavia, Niš agreement.

Зоран Милошевич

Институт политических исследований

Белград

АЛЕКСАНДР СТАМБОЛИЙСКИЙ И ЕГО ПОЛИТИКА В ОТНОШЕНИИ СЕРБОВ И ЮГОСЛАВИИ

Резюме: *Александр Стамболийский — личность малоизвестная в научном и публицистическом смысле, хотя, по свидетельствам современников, он любил сербов и в то же время любил болгар. Он также понимал их трагедию, которая из-за преступления короля Фердинанда сделала их орудием немцев... Заметив их добродетели, в его сердце родилась великая мечта о братстве, которое спасло бы народы славянского юга и повело бы их к великому общему идеалу.*

Однако энтузиазм, поощряемый Стамболийским в Болгарии, не понравился Западу. Свое недовольство политикой Стамболийского выразила «Внутренняя македонская революционная организация» (контролируемая британцами), отправив «устрашающее письмо» болгарскому премьер-министру, фактически являющееся смертным приговором, а также большому числу его сторонников и последователей. Приговор был приведен в исполнение в 1923 году, после подписания Нишского соглашения. Стамболийский был убит самым жестоким образом, а его партия уничтожена.

Целью данной статьи является напомнить научной общественности о личности и деятельности Стамболийского, после убийства которого замерла всякая дискуссия об интеграции сербского и болгарского народов, что открыло гибельный путь евроатлантической интеграции, поставившей оба народа на грань существования.

Ключевые слова: *Александр Стамболийский, Болгария, политика, ВМРО, Сербия, Югославия, Нишское соглашение.*